
מאת הרב ישראל נאה שליט"א

(בס"ד, אנטוורפן. מנ"א תשע"ח [ב] קיצור מדברים שנאמרו. לעיון בלבד)

שיור "אמה על אמה" - זכר לירושלים*

א. האם 'אמה על אמה' ולא פחות? ב. 'אמה על אמה' - מרובע דווקא?

הברייתא וביאורה

כשחרב בית המקדש השני, תיקנו אז הרבה תקנות שיהיו מסמלים את זכרון החורבן ביניהם:

א. בגמ' (ב"ב ס:) מובאת ברייתא מוסברת: "כך אמרו חכמים, **סד אדם את ביתו בסיד, ומשייר בו דבר מועט. וכמה? אמר רב יוסף, אמה על אמה. אמר רב חסדא, כנגד הפתח.** ("כדי שתהא נראה" – רבינו גרשום). **עושה אדם כל צרכי סעודה, ומשייר דבר מועט. מאי היא? אמר רב פפא, כסא דהרסנא.** ("קערה של מאכל דגים מטוגנין בשמן בסולת" – רשב"ם) **עושה אשה כל תכשיטה, ומשיירת דבר מועט. מאי היא? אמר רב, בת צדעא.** ("טינפל"א [=צדע' רקח'] - שרגילות לסוד שם ולהשיר שערך" – רשב"ם). ¹ **שנא' (תהלים קלז, ה) 'אם אשכחך ירושלם תשכח ימיני תדבק לשוני לחכי' וגו'.** וכי' עיי"ש.²

"דבר מועט זכר לירושלים"

ב. ברייתא זו נמצאת בתוספתא: "סד אדם כל ביתו בסיד ומשייר דבר מועט זכר לירושלם. עושה אדם כל עסקי סעודה, ומשייר דבר מועט זכר לירושלם. עושה אשה כל תכשיטה, ומשיירת דבר מועט זכר לירושלם, שנא' 'אם אשכחך ירושלם' וגו'." (תוספתא (ב"ב ב, יז) ותוספתא סוטה (טו, יב-יד). ו'מדרש תהלים' (קלז)).³

"זכר לירושלים" בתלמוד ירושלמי?

מפליא הדבר, שבכל הירושלמי לא מצאנו כל זכר ל"זכר ירושלים"!! [ועי' ירושלמי סוטה (ט, טו)].

"דבר מועט" שיעורו?

ג. מלשון הגמ' בב"ב נשמע, כי עד זמנו של רב יוסף, נהגו שיעורים שונים בשיור זה, היינו, "דבר מועט", כתוספתא, וכל אדם קבע לעצמו שיעורו של אותו "דבר מועט" בכל ג' הדברים הנזכרים בברייתא וכהנה. עד שהוצרכו לשאול: "וכמה?" ובא רב יוסף וקבע, ששיעור "דבר מועט" זה, כוונתו על "אמה על אמה". גם נשמע מגמ' זו, כי רב חסדא שהוסיף: "וכנגד הפתח", מסייע לו לרב יוסף. [עי' ב"ח (או"ח ריש סי' תקס)].

*אמה = 57.6 ס"מ לשיטת מרן החזו"א זצ"ל. 48 ס"מ לשיטת מרן אאזמו"ר 'בעל השיעורים' זצ"ל.

1. עי' יבסי' 'היערוך' (ערך 'בת צידעא'), ובהערה דלהלן.
2. הלשון בשו"ע (או"ח סי' תקס): "משחרב ביהמ"ק, תקנו חכמים שהיו באותו הדור, שאין בונים לעולם בנין מסוייד ומכוויר (פירוש מצוייר) כבנין המלכים, אלא טח ביתו בטיט וסד בסיד, ומשייר מקום אמה על אמה כנגד הפתח בלא סיד וכו'. וכן התקינו, שהעורך שלחן לעשות סעודה לאורחים, מחסר ממנו מעט, ומניח מקום פנוי בלא קערה מן הקערות הראויות לתת שם. וכשהאשה עושה תכשיטי הכסף והזהב, משיירת מין ממני התכשיט שנוהגת בה, כדי שלא יהיה תכשיט שלם. וכל אלה הדברים, כדי לזכור את ירושלים, שנאמר 'אם אשכחך ירושלים' וגו'. אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי".
3. פעמים, כשבא במשנה או בברייתא 'דבר מועט' לא נתפרש שם שיעורו. אולם לפנינו תוספתא במקואות (ז, ב) (ובשינוי בכריתות (יג.)), המבארת שיעורו של 'דבר מועט'. וז"ל התוספתא: "התירו למעוברת שתהא טועמת דבר מועט מפני סכנת נפשות. וכמה היא? פרס שתי ביצים חסר קימעא, דברי ר"י. ר' יוסי אומר, שתי ביצים שוחקות. שיעור [שיער'] רבי, שתי ביצים ועוד". (ובשו"ע (יו"ד רמח) מובא (עפ"י גמ' ב"ק (ק"ט.)): "גבאי צדקה, אין מקבלין מהנשים וכו'. אלא דבר מועט, אבל לא דבר גדול וכו' וכמה הוא דבר מועט? הכל לפי עושר הבעלים ועניותם". עי' תוספתא (ב"ק יא, ג). [ועי' רש"י עירובין (כג:)].

זה סיני

ד. נשאלת השאלה: מניין לו לרב יוסף, כי השיור הוא דווקא של "אמה על אמה"?

תשובה לדבר: רב יוסף נקרא בשם "סיני" (ברכות סד.). רש"י מפרש (הוריות יד.) ור' רש"י כתובות (מב:): "הכל צריכין למרי חטיא" – כלומר, רב יוסף הוא 'מרי חטיא', שמשנה וברייתא סדורין לו מפי השמועה כנתינתן מהר סיני. דמשנה וברייתא אבוהון דהלכתא". ובסנהדרין (מב.) מובא: "אמר ר"י, במי אתה מוצא מלחמה של תורה? במי שיש בידו חבילות של משנה. קרי רב יוסף אנפשיה 'ורב תבואות בכח שור' (משלי יד, ד.).

כוונת הדברים: רב יוסף מסר מה שקיבל במסורת. מאידך, שוב חוזרת השאלה: כיצד נהגו כל ישראל עד זמנו של רב יוסף? כיצד נתפרש עד זמנו של רב יוסף "דבר מועט" שבברייתא?

ה. אלא שעלינו לומר, כי היות והיו באמת מנהגים שונים בדין השיור כאמור, גם ארעו מכשולים רבים. לכן באה הגמ' לקבוע שיעור אחיד לכולי עלמא, בכל "דבר מועט" שבתוספתא.

רב יוסף - לשיטתו !

ו. יש להבין, מדוע "החמיר" רב יוסף להצריך שיעור גדול כ"כ, ולא הסתפק בשיעור של ג' או ד' טפחים?⁴

ז. לשאלה זו, התכוון – כנראה – ה'עיון יעקב' (על 'עין יעקב' (ב"ב שם). מובא גם בפירוש 'יד יוסף' שם), שהביא בשם גיסו הגאון רבי דוד אופנהיים זצ"ל שאמר: "דרב יוסף דאמר 'אמה על אמה', הוא לשיטתו, דאמר (בזבחים סב.), ששיעור מדת המזבח [=מקום מערכה] לא פחות מאמה על אמה".

ח. לשון הגמ' שם: "ובלבד שלא יפחתנו ממזבח שעשה משה. וכמה? אמר רב יוסף, אמה".

כלומר, אה"נ, היה אפשר לקבוע שיעור קטן יותר מאמה על אמה, אלא רב יוסף לשיטתו, והיה לו לרב יוסף טעם בזה, (כמובא להלן).

ט. הגרד"א לא היה צריך להביא אסמכתא לדבריו ממקום רחוק. כי "רב יוסף לשיטתו", נמצא כבר במסכתין (נג:!!). וכבר רמז ע"כ ב"יד רמה" (ב"ב שם), דאיתא שם - אותם אמוראים עצמם, מדברים בלשון אחד ובסגנון אחד: "המוצא פלטרין בנכסי הגר, וסד בהן סיוד אחד או כיור אחד קנאן. וכמה? אמר רב יוסף אמה⁵, אמר רב חסדא, וכנגד הפתח". וביאר ה"יד רמה" (בסו"ד): "ומדקפיד אשיעורא למהוי אמה וכנגד הפתח, ש"מ, לכל ביתא וביתא הכי בעי, דומיא ד'אין מסיידין ואין מכיירין' [וכו'], דסוף פרקין (ס:), דמדשוו שיעורי להדדי, בין בדוכתא בין בשיעורא, ש"מ חד דינא ניהו".⁶

לא מובן, למה לא ציין הגרד"א גם את הגמרא בשבת (צ.). המביאה שיטת רב יוסף: "ת"ר, האומר הרי עלי ברזל, אחרים אומרים: לא יפחות מאמה על אמה. למאי חזיא? - אמר רב יוסף, לכליאת עורב. ואיכא דאמרי, אחרים אומרים, לא יפחות מכליאת עורב. וכמה? אמר רב יוסף, אמה על אמה".⁷

[לי העורך נראה, כי ה'איכא דאמרי' ס"ל, ד"רב יוסף לשיטתו" וכנ"ל].

אולי כוונת הגרד"א, דהגמ' בזבחים (הנ"ל) היא "בנין אב" לשיטת רב יוסף. [כעין מה שאמר רב יוסף: "אבוהון דכולהו - דם" (שבת כא.)].

4. ראה עירובין (ה.) וברש"י (שם): "רב יוסף - דבעי לעיל טפח, הכא בעי ארבעה, דהתם דאיתיה לדופן, ולמעוטי קאתי, בהיכר בעלמא סגי, הכא דהשתא הוא דמשוי ליה דופן, בין לרב יוסף ובין לאביי בעינן דליתחזי האי דופן לשיעור הכשר אורך מבוי שלם, הלכך, לרב יוסף שיעור משך מבוי בארבעה טפחים. ואביי סבירא ליה שיעור משך מבוי בארבע אמות".

5. אמנם ה"יד רמה" גורס ב' המקומות בב"ב (נג: וס.). "וכמה? אמה", אולם להלן נביא ממקורות שונים כי הגירסא ב' המקומות שם "אמה על אמה". ועי' 'שד"ח' (מערכת ז - 'זכר לחורבן' אות יב) מה שהעיר בזה. ומובא להלן בהערה 10 בקיצור.

6. כע"ז כתב בשו"ת 'שאלת יעב"ץ' (ח"א סי' קסט). ובמהרש"א (ב"ב שם): "ולמ"ד לשייר דבר מועט אמה על אמה כנגד הפתח, דשם הוא נראה יותר לייפות, כדאמרין לעיל בנכסי הגר, דבעי קנין אמה נגד הפתח". ובשו"ת 'יד חנוך' (לרבי חנוך הניך טייטלבוים זצ"ל. סי' יח), כתב זאת מדעת עצמו!

7. גם במנחות (קז.) וערכין (ו.), מובאת שיטת רב יוסף זו.

רב יוסף 'בעל השיעורים' – "לשיטתו"

י. בר מן דין, שהיה רב יוסף 'סיני' שהכל צריכין לו. היה רב יוסף גם 'בעל השיעורים' והכל היו צריכים ל'מרי דשיעורין'. 'שיעוריו' מפוזרים כמעט בכל המסכתות. ולא בכדי מובא פעמים רבות שנשאל רב יוסף על 'שיעורים' שונים "וכמה?" וזה פן נוסף המתקשר עם "רב יוסף לשיטתו".

[הגדרת 'סיני' לרבינו המאירי, המשתלב עם היות רב יוסף גם 'בעל השיעורים']

יא. כתב המאירי (בסוף הוריות) ⁸ על התואר 'סיני': "'סיני ועוקר הרים, סיני עדיף, שהכל צריכין למרי חטיא'. ובתלמוד המערב (סוף הוריות) אמרו, 'הסדרן קודם לפלפל', ודוקא שאעפ"י שאינו מפולפל כל כך, הוא בקי בפירושן של הלכות ובמה שיוצא מהם. ויש לו בחינת דמיון הדברים זו בזו. והוצאת דבר מתוך דבר כראוי. אבל מי שאין בידו אלא סוגיית התלמוד סדורה בפיו, ואין בידו דרך פסק ובחינה בדמיונות ובהבנת דבר מתוך דבר, אינו בכלל סיני כלל, ולא בכלל בעל הוראה" ⁹.

יב. לקט מתוך 'שיעורי תורה' דרב יוסף:

- [א]. ברכות (כה:) : "אמר רב יוסף, בעאי מיניה מרב הונא, מטה פחות משלשה פשיטא לי דכלבוד דמי".
[ב]. שם (לז:) : "אמר רב יוסף, האי חביצא דאית ביה פרוורין כזית".
[ג]. שבת (קו.) : "שיעור המלבן כו' רב יוסף מחוי – כפול". [ג1]. שם (לד: לה).
[ד]. שם (קנו.) : "רב יוסף אמר, קב ואפילו קביים".
[ה]. עירובין (ד:) : "אלא רחבו בכמה? רב יוסף אמר, טפח".
[ו]. שם (ה.) : "אלא משכו בכמה? רב יוסף אמר בד' [טפחים]".
[ז]. שם (כט:) : "תמרים בכמה? אמר רב יוסף, תמרים בקב".
[ח]. שם (נח:) : "וכמה עומקו של גיא? אמר רב יוסף, [עד] אלפים [אמה]".
[ט]. פסחים (מח:) : "ה' רבעים קמח וכו' אמר רב יוסף וכו' נהוג למיפא קפיזא קפיזא לפיסחא". [= ג' לוגין].
[י]. סוכה (כו.) : "וכמה אכילת עראי? אמר רב יוסף, תרתי או תלת ביעי".
[יא]. כתובות (קד:) : "א"ל אביי לרב יוסף וכו'. א"ל, אין! כל מדת חכמים כן היא. במ' סאה טובל, במ' סאה חסר קורטוב אינו יכול לטבול בהן".
[יב]. גיטין (עז:) : "אמר רב יוסף, חזינן, אי הויא ארבע אמות על ארבע אמות – פלג ליה רשותא לנפשיה" וכו'.
[יג]. קידושין (יב:) : "ובית הלל אומרים בפרוטה. סבר רב יוסף למימר, פרוטה כל דהו".
[יד]. בב"ב (פב:) : "כמלוא אורה וסלו וכו' וכמה יהא ביניה? רב יוסף אמר ר"י וכו'. מד' אמות ועד שמונה".
[טו]. סנהדרין (פב:) : עיי"ש.
[טז]. מכות (טז:) : "ריסק ט' נמלים והביא אחד חי והשלימן לכזית, לוקה ו', ה' משום בריה, ואחד משום כזית נבילה. רבא אמר וכו' אפילו שנים והוא. רב יוסף אמר, אפילו אחד והוא".
[יז]. זבחים (סב:) : "גזירין שעשה משה אורכן אמה ורוחבן אמה וכו'. אר"י באמה גדומה. אמר רב יוסף, ולא היינו וכו'. שלא יהו עצים יוצאין מן המזבח כלום". [וברש"י: "לאו וכו' ואמה גדומה ל"ל, אלא אמה מצומצמת"].
[יח]. מנחות (קד:) : "מאי הוי עלה? [ברש"י: "דהאי שיעורא"]. אמר רב יוסף, רבי יהודה מורינא דבי נשיאה הוה ואורי ליה כשמעתיה".
[יט]. חולין (נ:) : "נקדרה כסלע טרפה וכו'. יתר מכסלע טרפה. וכמה יתר מכסלע? אמר רב יוסף, כגון דעיילן תלת קשייתא בציפא בדוחקא בלא ציפא ברווחא".
[כ]. בכורות (י:) : "כל ערכין שאתה מעריך, לא יהו פחותין משקל. ורבנן. ההוא וכו'. וכמה? אמר רב יוסף, אפי' פטרוזא בר דנקא". [וברש"י: "פטרוזא - שה כחוש. 'בר דנקא' – קטן, שאינו שוה אלא מעה, שהוא שתות דינר"].
[כא]. מעילה (טז ויז:).
[כב]. ועי"ע רש"י: שבת (לד: סוף העמוד). שם (לה:) : "ושיעורא דרב יוסף שמונה פלגי דנקא". עירובין (ג:) : ביצה (כד:) : "ורב אשי שערניהו לעיל בחדא שיעורא, ורב יוסף בהאי שיעורא".

8. כעיי"ז כתב המאירי ביומא (כו.).

9. ועי' בשו"ת יביע אומר (ח"א. או"ח בדברי פתיחה) מש"כ בזה.

'סיני' ו'שיעורים' – גם יחדיו

יג. מצינו בגמ' שכרכו את היות רב יוסף 'סיני' יחד עם בקיאותו ב'שיעורים': "מעריבין בביצים חיות, וכמה? אמר רב נחמן בר יצחק (אחת), סיני אמר שתיים" (עירובין ל.). וברשב"א (שם): "סיני היינו יוסף, וכדאמרין (הוריות יד, ב) 'רב יוסף סיני, רבה עוקר הרים'". [הראשונים מוחקים תיבת 'אחת' (עי' ב"י (או"ח סי' שפו)].

אמה על אמה הוא 'שיעור חשוב וניכר'

יד. אכן "רב יוסף לשיטתו". וההסבר הוא, ד"אמה על אמה", הנו 'שיעור חשוב וניכר' כדין השיעורים בכלל. "לכן עושים הזכר כנגד הפתח, כדי שיראהו תמיד כשיצא ונכנס, ויזכור החורבן, ויתאונן" – פוסקים.

"ארד ואצמצם שכינתי בתוך אמה על אמה"

טו. אולי רב יוסף בדין 'זכר לחרבן' ובשיעור אמה, הסתייע גם מהא דאמרו במדרש (שמו"ר לד, א): "אמר הקב"ה וכו'. ארד ואצמצם שכינתי בתוך אמה על אמה". כלומר, השיעור של שיור אמה על אמה, בא גם להזכיר, הסתלקות השכינה מ"אמה על אמה". – את החורבן.

טז. לכן: לגבי "נכסי הגר" (ב"ב נג:) הלשון: "אמר רב יוסף - אמה". ולא דייק לומר: "אמה על אמה". ואילו לגבי "שיור אמה" (שם ס:) דייק לומר: "אמה על אמה". ב'שד"ח' (מער' ז - 'זכר לחורבן'. יב) עמד על שינוי זה.¹⁰ והרמב"ם (תענית ה, יב) כתב: "ומשייר מקום אמה על אמה כנגד הפתח". ואילו לגבי "נכסי הגר" (זכיה ומתנה ב, ג) כתב: "כגון אמה או יותר". ובס' 'ערך ש"י' (חוי"מ סי' ערה סעיף יג) דן בשינוי הלשון ברמב"ם. וברש"ש (שם נג:) כתב, דנ"ל לגרוס גם כאן "אמה על אמה", וציין לעי' בסמ"ע (חוי"מ סי' ערה סק"כ-כא).

הגורסים "אמה על אמה" (בגמ' ב"ב ס:)

יז. הרי"ף (תענית י:). 'הלכות גדולות' (הל' ט' באב). רמב"ן (תורת האדם' - שער האבל). מאירי (תענית ל:). 'כפתור ופרח' (פ"ו). 'פסקי ריא"ז' (ב"ב שם). 'סמ"ג' (עשין דרבנן ג). 'ילק"ש' (ישעיה, תקד). טור (חוי"מ סי' ערה), ועוד.

אמה על אמה דווקא ולא פחות

יח. מכל האמור לעיל, למדנו ב' הלכות:

[א]. יש להקפיד על שיעור "אמה על אמה" דווקא ולא פחות.¹¹ כי זו גם הכוונה ב"רב יוסף לשיטתו בשיעורים", ואין לחלק בין דין 'מקום המערכה' שהיה צ"ל אמה על אמה, וכן 'כליא עורב' האמורים. לבין דין שיור אמה על אמה.

ב. אמה על אמה מרובע ולא מלבן

[ב]. "אמה על אמה" - מרובע דווקא, לא בצורת 'ארוך וקטן' - מלבן וכדומה. כמש"כ ה'פרמ"ג' (בסי' תקס. ביא"א' ובימשב"ז). הביאו גם הישע"ת (שם), אעפ"י שכתב בבי' המקומות הלשון: "מסתברא דאע"א היינו מרובע". אולי כוונתו כי רק לכתחילה יש לעשות כן. ועי' בס' 'ערך ש"י' (שם). גם מדברי הי"ד רמ"ה' (הנז"ל באות ט) משמע דאע"א מרובע דווקא. (ועי' תוס' סוכה מט.).¹²

10. בסו"ד הישד"ח' שם: "נ"ל מדברי ה'סמ"ע' [הנז"ל] שגירסתו ב'נכסי הגר' ג"כ 'אמה על אמה' וכו'. אף אם נניח הגירסא כמו שהיא לפנינו (בדף נג:), עכ"פ הכוונה היא ל'אמה על אמה', וכ"נ גם מדברי הרב ה'לבוש' (חוי"מ סי' ערה ס"ג).
11. עי' בס' 'שיעורי תורה' לאאזמו"ר זצ"ל (עמ' קלו) על דברי רב יוסף בכתובות (קד). דשיעור חכמים בצמצום וכו'.
12. ועי' עירובין (כג:). 'אריך וקטין' לדעת ר"ע וצרף לכאן.

יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ ה' אֱלֹקֵינוּ וְאֱלֹקֵי אֲבוֹתֵינוּ
שֶׁיִּבְנֶה בֵּית הַמִּקְדָּשׁ בְּמַהֲרָה בְּיָמֵינוּ. וְתֵן חֵלְקֵנוּ בְּתוֹרַתְךָ